Emberi fejet ábrázoló kancsók

Hagyományteremtő szándékkal indította útjára 2003-ban a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye „Az évszak műtárgya" kamarakiállítás-sorozatot. A sorozat fő célja, hogy rendszeres ritmusban a közönség elé tárja a Gyűjteményben folyó munka eredményeit: egy-egy újonnan megszerzett, illetve restaurált művet, vagy olyanokat, amelyekről új és bemutatásra érdemes tudományos eredmények születtek.

Legnagyobb nyugat-mediterraneumi ellensége, Karthago elpusztítása (Kr. e. 146) után Róma a Földközi-tenger medencéjének egyedüli nagyhatalmává lett. A rómaiak a mai Tunézia, Líbia és Kelet-Algéria területét *Africa* néven provinciává szervezték, s kisebb megszakításokkal egészen Kr. u. 698-ig uralmuk alatt tartották. A meghódított területeken új városokat alapítottak (*Carthago Nova* – Új Karthago, *Leptis Magna*, *Thuburbo Maius*). A városok kedvező földrajzi fekvésüknek köszönhetően hamar jelentős központtá fejlődtek, bekapcsolódtak a távolsági kereskedelembe és intenzív kapcsolatokat ápoltak a Római Birodalom egész területével. *Africa* tartományban hatalmas földterülettel rendelkező villagazdaságok alakultak ki, amelyek tulajdonosai az olaj- és gabonatermelésből és a szőlőművelésből roppant jövedelemre tettek szert. A tartomány az afrikai származású Severus-dinasztia uralma idején (193–235) élte virágkorát. A városokban forumok, oszlopsorral szegélyezett utak, mozaikokkal és márványborítással díszített fürdők, színházak, a nagybirtokok központjaiban gazdagon díszített villák épültek. A Severus-dinasztia bukását követően ugyan gazdasági visszaesés következett be, de mivel ezt a területet nem érintették közvetlenül az állandó barbár betörések, mintegy 30 év múltán a tartomány gazdasága újra erősödni kezdett.

Ebben a pun hagyományokkal rendelkező, Kelet és Nyugat felé egyaránt nyitott kultúrájú és gazdaságú környezetben, a mai Tunézia területén fekvő nagybirtokok közelében jelentek meg Kr. u. 70 körül az első terra sigillatát gyártó fazekasműhelyek. Ezt a Római Birodalom egész területén elterjedt, jellegzetes fényes-vörös színű luxuskerámia-fajtát az ókorban két fontos gyártóhelye után samosinak vagy arretiuminak (ma Arezzo) nevezték. Középkori újrafelfedezői égből hullott edényeknek tartották, mivel olyan szépek voltak, hogy szerintük emberkéz ilyet nem készíthetett. *Africa* területén készített változatát az itáliai és galliai daraboknál világosabb színű vörös bevonata alapján világos sigillatának nevezték el (*terra sigillata chiara*). A műhelyek a kezdeti időszakban még itáliai és galliai edényformákat készítettek, ám hamar megtalálták egyéni hangjukat, és jellegzetes, más római tartományokétól jól megkülönböztethető kerámiaművészetet hoztak létre. Az európai műhelyek termékeire a formatálból kialakított relief a legjellemzőbb, az afrikai fazekasok viszont inkább rátett, pecsételt vagy rovátkolt díszekkel látták el edényeiket; ez a technika jóval

nagyobb szabadságot biztosított számukra. Az *africai* műhelyek mindig eleven kapcsolatban álltak a fémművességgel, a csontfaragással és a textilművészettel, nem úgy, mint a galliai – Rajna-vidéki műhelyek, amelyek lassan bezárultak a kisművészetek többi ága felé. Így válhatott az *africa*i sigillata-ipar a mozaikok és a pun hagyományú domborművek mellett a provincia egyik legjellemzőbb, egyedi hangvételű művészeti ágává. A helyi földbirtokosok tulajdonában voltak az agyagbányák, a vízforrások, a fűtőanyagot szolgáltató erdők, ők adták a megbízást a fazekasoknak, és ők irányították a kerámia kereskedelmét. A kerámiaipar és az agrártermelés szoros kapcsolatának köszönhetően az elkészült edényeket a Földközi-tenger vidékére, Britanniába és a Dunavidékre is exportálták. Ez a legkésőbbi római kerámia-típus, amely interkontinentális kereskedelmi kapcsolatokat mutat, ezért jelentősége a késő római gazdaságtörténet szempontjából is kiemelkedő.

Az emberi fejet formázó kancsók már a klasszikus-hellénisztikus korban is népszerűek voltak. Készítésük a római császárkor elején megszakadt. A 2–3. század folyamán jöttek újból divatba Kis-Ázsiában (főleg Pergamonban), Knidoson és Athénban, majd Észak-Afrikában. Az észak-afrikai változatok kis-ázsiai minták nyomán készültek, ezért sokszor nehéz különbséget tenni az importált és a helyben készített darabok között.

A negroid vonásokat mutató, groteszk férfifejjel díszített széleshasú kancsó (*lagynos*) knidosi műhelyben készülhetett, a hajviselet alapján 150–220 körül. Az edény hasán körbefutó „perem” a készítéshez használt negatív formákból kiemelt két edényfél összeillesztésének a helyét mutatja. Az edény alsó részét a szokásos nyelv alakú levelekből álló minta díszíti. A felső részen az egyébként általános vadászjelenet vagy bacchikus fríz helyett a pergamoni agyagkulacsok díszítésére emlékeztető koszorú látható. A Dionysos ünnepein is használt *lagynos*ok Kis-Ázsián kívül Észak-Afrikában is kedveltek voltak.

A koszorús női fej alakú edény szintén kis-ázsiai (valószínűleg knidosi vagy pergamoni) műhelyben készült. Mint a hasonló vázáknál általában, az arcrészt és a fej hátsó részét külön negatív formából készítették. A két forma nem tartozott össze, az arcrészhez egy másik, stílusában hozzáillő hátsó részt párosítottak. Ezt mutatja, hogy a koszorú nem folytatódik az edény hátsó oldalán. A szem, a szemöldök, a haj mély, éles vonalai a készítés technikájának további jellegzetességeit mutatják: a részleteket a formákból való kiemelés után, de még égetés előtt, szabad kézzel mintázták meg. A frizura és a részletek rovátkolt kialakítása alapján a kancsó a késő Antoninus–Severus-korban (2. század vége – 3. század eleje) készült.

Africa provinciában a fejedényeket készítő műhelyek szoros kapcsolatban álltak a terra sigillatát gyártó fazekasműhelyekkel; nagyon valószínű, hogy mindkettőben részben ugyanazok a fazekasok dolgoztak. A fej alakú edények az Észak-Afrikában nagyon kedvelt isten, Bacchus (Dionysos, Liber Pater) kultuszához köthetők. Keltezésükben néhány feltárt síregyüttesen kívül elsősorban a gyakran szkhématikus hajviselet nyújt segítséget. A bemutatott darabok a mai Tunézia

középső részén fekvő Henchir es Srira környékén készültek, Kr. u. 300 körül vagy azután.

Az ifjúfejet mintázó kancsót a nyakán található kétsoros mesterbélyeg teszi különösen ritkává és értékessé. Felirata: *Ex o[f]i[ci]na* / *Tachinatis*, „Tachinas műhelyéből való". Míg az itáliai és a galliai sigillata-gyártást végigkíséri az edények bélyegzésének szokása, a keleti és afrikai műhelyekben nagyon ritkán fordul elő. Az afrikai fejedények valószínűleg a műhely emblématikus darabjai voltak. Egy feltevés szerint a rajtuk lévő bélyegek a műhely tulajdonosának vagy vezetőjének mintegy reklámfeliratai lehettek.

A tekintetet leginkább a vigyorgó satyrosfejet mintázó edény vonzza. A hajat a fej hátsó részén utólag mintázták meg, úgy, mint tortára a tejszínhabot (*en barbotine*-technika). A satyros fején diadém, amelyet kétoldalt egy-egy rozetta díszít. A plasztikus részletek mély barázdái éles kontrasztban állnak az edénytest sima felületeivel. Ez teszi rendkívül kifejezővé az arcot. Ez a darab valószínűleg egy Olithresis nevű mester műhelyében készült.

Fejedények eddig csakis sírokból kerültek elő. A satyros-, mainas-, ifjú-, részeg színész- vagy öregasszony-fejet ábrázoló kancsók könnyen kapcsolatba hozhatók Bacchus-szal, az Észak-Afrikában rendkívül népszerű istennel: talán nem csupán a halál felett érzett bánatra a borban nyert vigasztalást fejezhették ki, hanem az istenséghez kapcsolódó misztériumok révén a halott újjászületésének reményét is.

Gabler Dénes – Márton András

Az évszak műtárgya – 2005. tél
Emberi fej alakú kancsók
Szépművészeti Múzeum
Előcsarnok
2005. december 13 – február 26.
A fényképeket Mátyus László készítette

www.ookor.hu

ÓKOR

FOLYÓIRAT
AZ ANTIK KULTÚRÁKRÓL